

کتابخانه های خراسان در سال

۱۳۷۸

دکتر محمد حسین دئیانی^(۱)

چکیده

این نوشته گزارش اتمام طرحی است که با عنوان شناسنامه کتابخانه های خراسان با حمایت مالی مرکز خراسان شناسی به اجرا درآمد. در این اجرای طرح ۶۰۶ کتابخانه شناسایی شد که ۳۲۱ مورد از آنها پرسشنامه تکمیل شده را برگرداندند. با استفاده از آمار توصیفی نوعی استاندارد کمی برای انواع کتابخانه ها ارائه شده است. تاکید شده است که برای اینکه محلی را کتابخانه بدانیم باید افزون بر دارا بودن مجموعه ای حداقل - مثلا ۲۰۰۰ کتاب برای کتابخانه های آموزشگاهی - امکان رشد مجموعه هم از نظر بودجه مداوم، هم از نظر مکانی که پذیرای رشد مجموعه باشد و هم از نظر نیروی انسانی که برای رشد مجموعه، سازمان دهی به مجموعه و ارائه اطلاعات حداقل چهار ساعت در روز کتابخانه فعال باشد ضروری است.

۱-استاد گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

توجه به کتاب و کتابخانه از دیر زمان در خراسان رایج بوده است و کتابها و مقالات بسیاری در این باره نوشته شده است. این نوشته ها بیشتر به تک کتابخانه ها توجه داشته و به ویژه معرفی نسخ خطی آنها را مورد تاکید قرار داده‌اند. در زیر چند مورد از این آثار به عنوان نمونه آورده شده است:

رضا افضلی . "کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد" مشکوه . شماره ۴۷ (تابستان ۱۳۷۴)، ص. ۱۴۵-۱۴۹

هادی زابلی نژاد. "کتابخانه شهید باهنر مشهد" مشکوه . شماره ۴۷ (تابستان ۱۳۷۴)، ص. ۱۸۶-۱۸۷

فرشته رضوی . راهنمای کتابخانه های شمال شرق ایران . تهران : وزارت علوم ، ؟

شاکری ، ر.ع . تاریخچه کتابخانه عمومی فرهنگ و هنر مشهد در پنجاه سال . تهران : وزارت فرهنگ و هنر ، ۱۳۵۵ .

نوشته ای که بیش از همه اطلاعات کلی درباره انواع کتابخانه های خراسان فراهم آورده کتاب "کتابخانه های استان خراسان از آغاز اسلام تا عصر حاضر" است که آقای محمد نیک پرور در سال ۱۳۵۱ به نشر آن اقدام کرد. در مقدمه کتاب نیک پرور چنین آمده است:

اگر اینک در این نامه از کتابخانه های بظاهر کوچک هم نام برده‌ام بر آن نیستم تا نمودار ارقام را چشمگیر و دهن پرکن جلوه دهم، بل هدف ایجاد یک رشته ارتباط صوری و معنوی است میان این گنجینه‌های پربار، و بحد مقدور تقویت آنها از سوی دستگاههای فرهنگی کشور.

آقای نیک پرور نام و نشانی از ۴۸۲ کتابخانه موجود در خراسان پس از اسلام تا ۱۳۵۰ شمسی را ارائه داده‌اند. ۱۰۳ کتابخانه پس از اسلام تا دوره قاجاریه ، ۴۶ کتابخانه عمومی ، ۶۳ کتابخانه خصوصی ادارات و مدارس علوم دینی ، ۳۵ کتابخانه فرهنگ روستایی و سیار ، ۱۷۱ کتابخانه آموزشی و ۶۰ کتابخانه شخصی آمار انواع کتابخانه های معرفی شده در کتاب مذکور هستند .

.....کتابخانه های خراسان در سال ۱۳۷۷

در کتاب نیک پرور اطلاعات ارائه شده برای هر کتابخانه متفاوت از کتابخانه دیگر است. برای کتابخانه های فرهنگ روستایی فقط، نام کتابخانه ها، درباره کتابخانه های آموزشگاهی تعداد کتابها، کارکنان و ساعات فعالیت در دو تا سه خط و برای کتابخانه آستان قدس رضوی ۸ صفحه مطلب ارائه شده است.

از سال ۱۳۵۱ که کتاب نیک پرور منتشر شد تا سال ۱۳۷۸ که این طرح با عنوان "شناسنامه کتابخانه های خراسان" به اجرا درآمد، کتابخانه های زیادی از بین رفتند، کتابخانه های زیادی با تغییرات بنیادی روبرو شده اند و کتابخانه های زیادی پایه عرضه وجود گذارده اند. با تغییرات و تحولات دینی، اجتماعی، آموزشی و اقتصادی کتابخانه های زیادی با اهدافی متفاوت از اهداف کتابخانه های گذشته پایه عرضه حیات گذارنده اند که نمونه ای از آن ایجاد کتابخانه های دانشگاهی، کتابخانه های کانونهای فرهنگی مساجد و کتابخانه های بنیاد شهید انقلاب اسلامی است.

برخی از این اهداف جدی اندیشیده شده و برخوردار از پشتیبانی است و برخی از این اهداف زاده شرایط خاص، برداشتی مقطعی و بدون پشتوانه برای آینده است. چه بسیار کتابخانه ها که به مناسبت فلان واقعه افتتاح شدند و پس از اندک مدتی در آنها بسته شد و چه بسیار اندک کتابخانه هایی که با برنامه، امکانات و پشتوانه برای آینده ساخته شده و به فعالیت ادامه می دهند.

هدف از اجرای طرح شناسنامه کتابخانه های خراسان فراهم آوردن اطلاعات اولیه درباره انواع کتابخانه هایی بود که در سال ۷۸-۱۳۷۷ در خراسان فعال هستند. این اطلاعات می تواند مبنایی برای بررسی جدی فلسفه وجودی، کمیت و کیفیت و نقش احتمالی که این کتابخانه ها در دوران بارز شدن نقش اطلاعات و اطلاع رسانی در بهبود کیفیت زندگی انسانها برعهده داشته باشند فراهم آورند. امکان برقراری ارتباط بیشتر بین کتابخانه ها و امکان فراهم آوردن دلایل کافی برای تقویت کتابخانه های موجود، بخشی دیگر از اهداف این طرح است.

منابع شناسایی کتابخانه های خراسان

برای اطلاع از نام و نشان کتابخانه های خراسان به نوشته ها و به ادارات و سازمانهای مربوطه مراجعه شد. اطلاعات مربوط به کتابخانه های عمومی از نشریه امور کتابخانه های اداره کل فرهنگ و

ارشاد اسلامی خراسان با عنوان پیکر راستان به دست آمد. در این نشریه نام و نشانی ۱۰۴ کتابخانه عمومی ذکر شده است. نام و نشان کانونهای فرهنگی و هنری مساجد از فهرستی که با عنوان فرم مشخصات کانونهای فرهنگی و هنری توسط اداره ارشاد اسلامی خراسان تکثیر شده است به دست آمد. در این فهرست ۲۹ کانون فرهنگی و هنری در مشهد و ۲۴ کانون فرهنگی و هنری در شهرستانهای دیگر خراسان آمده است. پیوست این فهرست، فهرستی از ۲۹ کانون فرهنگی و هنری در دست اقدام آورده شده است. به این ترتیب جمعا ۷۲ کانون فرهنگی در مساجد خراسان موجودیت خود را به اطلاع اداره ارشاد اسلامی رسانده و یا اداره ارشاد اسلامی با آنها در ارتباط است. از ۱۳۳ واحدی که با عنوان دانشگاه پیام نور در سراسر کشور فعال هستند و نام و نشان آنها در فهرستی تکثیر شده است تعداد ۱۱ مورد آن در خراسان وجود دارد و همین تعداد در این پژوهش مورد توجه قرار گرفتند. با برقراری تماس با واحدهای دانشگاه فردوسی، دانشگاه علوم پزشکی و دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه بیرجند مشخص شد که ۱۴ کتابخانه وابسته به دانشگاه فردوسی، ۱۳ کتابخانه وابسته به دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۹ کتابخانه وابسته به دانشگاه آزاد اسلامی و ۳ کتابخانه وابسته به دانشگاه بیرجند در خراسان وجود دارد. با مراجعه به کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی و مراجعه به اولین شماره فصلنامه این کتابخانه نام و نشان ۱۵ کتابخانه وابسته به آستان قدس مشخص شد. فهرست تهیه شده توسط اداره اوقاف و امور خیریه خراسان حاوی نام و نشان ۳۸ مورد مدارس علمیه در مشهد مقدس است. افزون بر این چهار کتابخانه دیگر با اداره اوقاف و امور خیریه دیگر در پیوند بودند.

فهرست تهیه شده برای کتابخانه های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، نام و نشان ۳۲ کتابخانه وابسته به این سازمان را دربر داشت. با مراجعه به بنیاد شهید انقلاب اسلامی اعلام شد که بنیاد شهید در سراسر خراسان دارای ۱۶ کتابخانه است، اما از پرسشنامه های تحویلی به این بنیاد فقط ۹ مورد آن بازگردانده شد و به دلیل در اختیار نبودن نام و نشان سایر کتابخانه ها پیگیری میسر نشد. اداره آموزش و پرورش اعلام داشت که ۲۵۰ کتابخانه با مجموعه هایی متجاوز از ۲۰۰۰ کتاب دارد. همین تعداد پرسشنامه به اداره آموزش و پرورش تحویل شد تا برای مراکز مربوطه ارسال دارند. از محبت آنها برخوردار شدم، اما در عمل ۱۴۹ پرسشنامه تکمیل شده بازگردانده شد که ۶۸

..... کتابخانه های خراسان در سال ۱۳۷۷

مورد آن مربوط به کتابخانه های آموزش و پرورش بود که کمتر از ۱۰۰ کتاب در مجموعه خود گزارش کرده بودند. فهرست منتشر شده ای از کتابخانه های سازمانها و ادارات دولتی و غیر دولتی خراسان ردیابی نشد و لذا ارتباط مستقیم با تک تک آنها در مشهد موجب شد تا نام و نشان ۱۵ کتابخانه شناسایی شود و برای همین تعداد نیز پرسشنامه ارسال شد.

پرسشنامه های ارسالی و پرسشنامه های تکمیل شده

به این ترتیب مشخص است که هنوز کتابخانه هایی هستند که از وجود آنها باخبر نیستم و کتابخانه هایی وجود دارد که اطلاعات مربوط به آنها با پرسشنامه قابل دستیابی نیست و راه دیگری باید برای آنها در نظر گرفته شود. دز زیر آمار پرسشنامه های ارسالی و پرسشنامه های تکمیل شده ارائه شده است .

دریافت	ارسال	
۱۲	۱۹	کتابخانه های دانشگاه آزاد اسلامی
۲	۳	کتابخانه های دانشگاه بیرجند
۱۲	۱۳	کتابخانه های دانشگاه پزشکی
۵	۱۱	کتابخانه های دانشگاه پیام نور
۱۳	۱۴	کتابخانه های دانشگاه فردوسی
۲۲	۷۲	کتابخانه های کانونهای فرهنگی و هنری مساجد
۲۸	۳۲	کتابخانه های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان
۱۵	۱۵	کتابخانه های وابسته به آستان قدس
۹	۱۶	کتابخانه های بنیاد شهید انقلاب اسلامی

۲۲	۴۲	کتابخانه های مدارس علیمه و اداره اوقاف
۱۴	۱۵	کتابخانه های سازمانها و ادارات دولتی و غیر دولتی
۸۶	۱۰۴	کتابخانه های عمومی وابسته به اداره ارشاد اسلامی
۸۱	۲۵۰	کتابخانه های وابسته به اداره آموزش و پرورش
۳۲۱	۶۰۶	جمع

مشاهده می شود که از ۶۰۶ کتابخانه شناسایی شده، فقط ۳۲۱ کتابخانه به پرسشنامه پاسخ دادند. پژوهشگر برای ترغیب کتابخانه ها به تکمیل پرسشنامه عملاً ۸۷۰ پرسشنامه به کتابخانه های شناسایی شده ارسال داشت. گاه برای یک کتابخانه سه یا پرسشنامه ارسال شد، اما جوابی دریافت نشد. نکته قابل توجه اینکه در پرسشنامه تاکید شده بود که مرکز خراسان شناسی، کمیسیون اطلاع رسانی خراسان و دانشگاه فردوسی بانیان و مشوقان طرح هستند و پژوهشگر نیز دارای مدرک دکتری کتابداری است. امید بود که به این ترتیب انگیزه بیشتری برای پرکردن پرسشنامه های فراهم آورده شود.

چهار دلیل عمده را می توان برای عدم تکمیل حدود ۵۰٪ از پرسشنامه ها ذکر کرد. مهمترین عامل در این میان خط مشی حراستهای سازمانهاست. تقریباً برای دریافت ۶۰ درصد از پرسشنامه های دریافت شده کسب موافقت حراستها ضروری بوده است. به یقین درصد قابل توجهی از پرسشنامه های پاسخ داده نشده تحت تاثیر این خط مشیها بوده است. پرسش اساسی که برای پژوهشگر مطرح است این است که وقتی در این دوران کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی سراسر دنیا با رغبت کامل محتوای اطلاعاتی خود را در اختیار دیگران قرار می دهند، چرا باید برای دریافت

.....کتابخانه های خراسان در سال ۱۳۷۷

ساده ترین اطلاعات مربوط به کتابخانه های خراسان حتماً برای موافقت حراستها بکوشیم و به نتیجه ای دلخواه نرسیم. آیا داده هایی مانند تعداد کتابها، تعداد کارکنان، مساحت زیر بنا و نیاز یا عدم نیاز به آموزش کارکنان کتابخانه ها با ملاحظات امنیتی در پیوند است. اگر نتوانیم به ساده ترین اطلاعات مربوط به سازمانها فرهنگی دسترسی داشته باشیم چگونه متوقع هستیم که تحقیقات درباره وضعیت فرهنگی کشور به جریان افتد. آیا کتابداری که اجازه ندارد تعداد کتابهای موجود در کتابخانه خود را به پژوهشگر امور فرهنگی اعلام کند، خواهد توانست درباره کم و کیف استفاده از کتابخانه اش که زیر بنای برنامه ریزیهای آینده است اطلاعات ارائه دهد.؟ مناسب است که برنامه ای واحد برای حراستها در نظر گرفته شود تا ضمن پایبندی به مسؤولیتها، اطلاعاتی که برای تحقیقات و زمینه سازی برای تحقیقات مورد نیاز است ساده تر در اختیار محققان قرار گیرد.

کوچکی مجموعه کتابخانه دلیل احتمالی دیگری است که تعدادی از کتابداران به پرسشنامه پاسخ ندادند. در این مورد کتابخانه های دانشگاه پیام نور می توانند بیشتر مورد توجه باشند. افزون بر این کتابخانه هایی از سازمانهای دیگر نیز به همین دلیل به پرسشنامه جواب نداده اند. با حضور در چند کتابخانه عمومی، چند کتابخانه کانونهای فرهنگی و چند کتابخانه وابسته به سازمانها مشخص شد که علت پاسخ ندادن زاده این احساس بوده است که محتوی کتابخانه خود را برای گزارش مناسب نمی دیده اند.

بی حوصلگی کتابدار یا در اختیار نداشتن اطلاعات درخواست شده در پرسشنامه نیز می تواند علت دیگر پاسخ ندادن تلقی شود. جالب است که اعلام شود تعداد قابل توجهی از کتابخانه هایی که به پرسشنامه پاسخ دادند فاقد ساده ترین اطلاعات مربوط به کتابخانه خود بوده اند. از تعداد کتابهای موجود در کتابخانه، سطح زیر بنای کتابخانه، تعداد قفسه ها یا میز و صندلیهای کتابخانه بی اطلاع بودند.

چهارمین دلیلی که می توان عنوان کرد این است که تعدادی از کتابخانه هایی که نام و نشانی از آنها در اختیار بود، عملاً "فعال" نبوده اند. چندین کتابخانه عمومی، تعداد قابل توجهی از کتابخانه های کانونهای فرهنگی در این گروه قرار می گیرند. چه بسیار کتابخانه ها که بمناسبتهای گوناگون راه اندازی شده اند، اما چون شرایط اساسی: کارمند، امکان ازدیاد مجموعه و فضای کافی در اختیار

نداشته اند به سرعت تعطیل شده‌اند.

تحلیل داده ها و یافته های کلی

در تحلیل داده ها به اصل پنجم رانگانانان که کتابخانه را همچون ارگان‌سیمی زنده می داند که، به هوا، غذا و رشد نیاز دارد، توجه شد. در جدول شماره (۱) آمار توصیفی تعداد کتابهای انواع کتابخانه ها به عنوان مهمترین عامل بیانگر رشد کتابخانه آورده شده است. این آمار هم بیانگر کمیّت مجموعه های کتابها در انواع کتابخانه هاست و هم می تواند در برنامه ریزی و اولویت بندی برای توجه به رشد کتابخانه ها به عنوان استاندارد ی مبتنی بر واقعیت مورد توجه باشد.

میتوان از میانگین و انحراف استاندارد برای استاندارد استفاده کرد و می توان از میانه و چارکها برای استاندارد استفاده کرد. به این ترتیب که هر کتابخانه تعداد مجموعه خود را با میانگین کتابخانه های نوع خود مقایسه میکند و با در نظر گرفتن انحراف استاندارد ارائه شده برای کتابخانه های نوع خود مشخص سازد که جایگاه کتابخانه اش در روی توزیع نرمال چیست. پس از تعیین این جایگاه در منحنی نرمال، می توان هدف مطلوبی برای منحنی تعیین و برای رسیدن به آن تلاش کرد.

می توان میانه و چارکها را مبنای مقایسه قرار داد و جایگاه مجموعه کتابخانه را نسبت به آنها مشخص کرد و با تعیین جایگاه مطلوب برای مجموعه کتابخانه برای رسیدن به هدف تلاش کرد - علاقمندان به این روش را برای مطالعه بیشتر به مقاله ای که با عنوان " استانداردهای کمیّی برای کتابخانه های عمومی " در مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران دوره سوم، سال ۱۳۷۴ شماره اول و دوم منتشر کرده ام ارجاع می دهم.

کتابخانه های خراسان در سال ۱۳۷۲

جدول (۱): آمار توصیفی مجموعه کتاب انواع کتابخانه های خراسان

حداکثر	حداقل	چراک دوم	چراک اول	میان	انحراف استاندارد	میانگین	نام
۳۰۰۰۰۰	۱۰۰۰	۱۷۵۰۰	۳۶۵۰	۸۵۱۰	۹۳۲۸	۱۱۳۳۵	دانشگاه آزاد اسلامی
۲۷۰۰۰۰	۴۰۷۳	۲۳۲۵۰	۴۶۷۰	۹۲۵۰	۱۰۲۸۷	۱۲۲۹۲	دانشگاه پیام نور
۱۸۰۱۵	۱۰۰	۱۴۷۰۸	۴۰۰	۲۲۰۰	۷۵۶۹	۶۵۵۵	دانشگاه علوم پزشکی
۱۰۰۰۰۰۰	۴۰۰	۴۲۴۰۰	۶۰۰۰	۳۴۲۵۱	۲۸۰۶۷	۳۰۸۷۰	دانشگاه فردوسی
۷۰۰۰	۸۰	۲۶۲۵	۴۱۲	۱۵۰۰	۱۸۰۵	۱۸۳۱	کانونهای فرهنگی مسجد
۴۰۰۰۰۰	۲۰۰۰۰	۳۸۰۰۰	۲۰۴۷۱	۷۵۰۰۰	۸۲۰۹	۲۷۸۷۴	آستان قدس رضوی
۷۰۰۰	۱۰۰۰	۵۰۰۰	۱۳۰۰	۲۷۰۰	۲۰۸۷	۳۱۱۱	بنیاد شهید انقلاب اسلامی
۸۰۰۰۰	۱۰۰	۶۰۰۰	۵۴۰	۴۰۰۰	۳۰۲۲	۴۶۰۸	مدارس علمیه
۱۵۲۲۲	۵۰۰	۱۱۴۰۲	۶۰۰۰	۹۵۰۰	۴۲۱۰	۸۲۹۹	کانون پرورش تکریمی...
۱۸۰۰۰۰	۲۳۰	۱۲۴۲۵	۲۹۷۵	۵۲۵۰	۶۲۵۲	۷۴۴۸	کتابخانه های ادارات و سازمانها
۴۴۶۱۷	۵۰	۱۲۰۰۰	۲۳۰۰	۵۸۳۲	۷۸۰۲	۸۰۷۲	کتابخانه های عمومی
۵۶۵۰۰	۱۳۰۰	۳۸۰۰	۲۳۰۰	۲۵۰۰	۸۰۶۳	۴۷۱۳	کتابخانه های آموزش و پرورش

براساس اصل پنجم رانگانانان، کتابخانه‌ای که از امکان رشد و روز آمدن شدن برخوردار نباشد، می‌میرد. چه بسا کتابخانه‌ها که به مناسبت‌های متفاوت راه اندازی کرده‌ایم، اما برای بقا یا رشد این کتابخانه‌ها نیاندیشیده‌ایم. برای اینکه کتابخانه رشد کند باید کسی باشد که مسئولیت رشد را بر عهده گیرد و محلی باشد که پذیرای رشد باشد. اگر به این سه عامل توجه نکنیم، هر کتابخانه‌ای از قابلیت تبدیل به انبار شدن برخوردار است و پس از مدتی چیز دیگری جایگزین آن می‌شود. متأسفانه این سه عامل در بسیاری از مکان‌هایی که در این متن بنام کتابخانه معرفی شده اند نادیده انگاشته شده است. بسیاری از کتابخانه‌ها فاقد کتابدار یا فردی بنام کتابدار - برای حداقل چهار ساعت در روز - هستند. بسیاری از کتابخانه‌ها فاقد حداقل مجموعه‌ای پویا - ۲۰۰۰ عنوان - و روبه رشد - افزایش سالانه حداقل ۳۰۰ عنوان - هستند و بسیاری از کتابخانه‌ها فاقد حداقل فضای - یکصد متر مربع زیر بنا - مورد نیاز هستند. یاد داشت زیر پیوست پرسشنامه‌ای بود که از کتابخانه شهید عباس آتشی دریافت شد.

این حقیر از سال ۱۳۷۰ بفکر افتادم در دورترین نقطه خراسان هم مرز با افغانستان کتابخانه‌ای ایجاد کنم و به توفیق خدا به این هدف نائل شدم و بیش از ۸۰۰۰ جلد کتاب از گوشه و کنار تهیه شد. ولی افسوس که با کمبود جا و ساختمان مواجه شدم و اکنون بیشتر کتابها در کارتن است چون فاقد ساختمان و بنا می‌باشد.

تقریباً همه کتابخانه‌های دبستانها، مدارس راهنمایی و دبیرستانهای وابسته به آموزش و پرورش، مدارس علمیه و دانشگاهها نبود یا کمبود جا را تجربه می‌کنند. افزون بر این نبود کتابدار یا شخصی تمام وقت در کتابخانه‌ها اساسی‌ترین مشکل بسیاری از همه انواع کتابخانه‌هاست. به عنوان مثال مجموعه اندک، فقدان کتابدار و فضای محدود جزء لاینفک کتابخانه‌های کانونهای فرهنگی و هنری مساجد، تعدادی از کتابخانه‌های عمومی و تعداد قابل توجهی از کتابخانه‌های مدارس علمیه است. تاثیر فقدان کتابدار آنقدر چشم‌گیر است که بسیاری از انواع کتابخانه‌ها حتی نمی‌دانسته‌اند که چند کتاب در کتابخانه وجود دارد. نمونه‌هایی از راه اندازی کتابخانه‌ها بدون فراهم آوردن سه شرط

..... کتابخانه های خراسان در سال ۱۳۷۷

اساسی را در سال ۱۳۷۷ و در سال ۱۳۷۸ در مشهد شاهد بودیم. در سال ۱۳۷۷ مسؤول وقت کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی به یکباره تصمیم گرفت که یکصد کتابخانه در یکصد مسجد راه اندازی کند. درست است که عملکرد آستان قدس رضوی در راه اندازی کتابخانه های عمومی اقماری کاملاً موفق بوده است، اما به یقین آستان قدس رضوی نخواهد توانست برنامه ای را که در شش کتابخانه اقماری خود اعمال می کند در یکصد کتابخانه دیگر نیز اعمال کند. خوشبختانه مقامات فرهنگی آستان قدس رضوی با خواسته این مسؤول موافقت نکرده و فقط راه اندازی پنج کتابخانه اقماری را تصویب کردند. بدیهی است که آستان قدس رضوی می تواند سه شرط لازم برای این پنج کتابخانه را تامین کند. در سال ۱۳۷۸ اداره آموزش و پرورش اعلام کرد که به مناسب یکصدمین سال تولد حضرت امام خمینی رضوان الله تعالی علیه، یکصد کتابخانه آموزشی افتتاح خواهد شد. این احتمال هست که این تعداد کتابخانه افتتاح شود ولی با موانع و مشکلات اساسی که آموزش و پرورش بر سر راه خود دارد فراهم آوردن فضای، مجموعه، و کارمند مناسب برای این تعداد کتابخانه جدید بعید بنظر می رسد. لذا، کتابخانه های افتتاح شده خود از بین می روند اما نام آنها در آمارها باقی می ماند.

نکته دیگری که در اکثریت پاسخها مشاهده می شود نیاز به آموزش در یک یا چند حوزه کتابداری و اطلاع رسانی است. با توجه به این که در خراسان سه گروه کتابداری و اطلاع رسانی در بیرجند، شیروان و مشهد فعال است و با توجه به اینکه در تعدادی از سازمانها و ادارات مانند اداره ارشاد اسلامی، کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی و اداره آموزش و پرورش افرادی با تحصیلات کارشناسی ارشد کتابداری فعال هستند راه اندازی دوره های آموزشی کوتاه مدت برای شاغلان در انواع کتابخانه هانمی باید با دشواری غیر قابل غلبه روبرو باشد. فقدان کتابدار، به ویژه کتابداری با تحصیلات کتابداری، در بسیاری از انواع کتابخانه ها این نکته را آشکار می سازد که برای تربیت کتابدارانی که امور کتابخانه های بدون کتابدار را بر عهده گیرند به فعالیت بیشتر و پرثمر تر گروههای آموزشی کتابداری خراسان نیاز است، به ویژه که بنا به تجربیات و آمار فارغ التحصیلان کارشناسی کتابداری مشهد و با توجه به تعداد اندک کارشناسان کتابداری که در خراسان شاغل هستند، همواره درصد قابل توجهی از کتابداران تربیت شده در مراکز آموزش خراسان جذب استانهای دیگر می شوند.

یادداشت‌هایی که به عنوان پیشنهاد در پرسشنامه ها نوشته شده است نکته دیگری را آشکار می سازد و آن احساس تنهایی کتابداران است. از این یادداشتها چنین برمی آید که کتابداران احساس می کنند کسی نیست که حرفهای آنها را بشنود، دردهای آنها را بفهمد و برای خواسته های بحق آنها بکوشد. این گونه احساس می تواند بر روحیه کتابداران تاثیر منفی گذارد و از انگیزه و نیروی آنها برای ارائه خدمات مناسب بکاهد. تقویت انجمن کتابخانه های عمومی و راه اندازی انجمن کتابداران هر شهر و استان و فراهم آوردن مسیری که کتابداران بتوانند نیروی خود را برای حل مشکلات در آن مسیر بکار اندازند و با همدلی و همیاری و همدردی سایر کتابداران به روحیه ای مطلوب برای ارائه خدمات دست یابند مواردی هستند که باید مورد توجه کتابداران ارشد، مسؤولان فرهنگی استان و گروههای آموزشی کتابداری قرار گیرد.

داده های ارائه شده برای کتابخانه های مساجد که با عنوان کانونهای فرهنگی فعال هستند متضمن این نکته است بیش از کتابخانه های دیگر آسیب پذیرند. آشکار است که انگیزه و ذوق و شوق یک یا چند جوان در مسجد زمینه ساز راه اندازی کتابخانه است. اما این انگیزه و ذوق و شوق بمرور تحت تاثیر سایر فعالیتها و برنامه های همان جوانان قرار می گیرد و گاه آهسته و گاه شتابان کتابخانه بوجود آمده و به تعطیلی کشانده می شود. این مورد در تحقیقی که بر روی کتابخانه های مساجد شهر اهواز انجام دادم کاملا آشکار شده است (گزارش تحقیق با عنوان: کتابخانه های مساجد اهواز همسوی کتابخانه های عمومی، محمد حسین دثانی، ۷۴-۱۳۷۳). اینکه در مسجد مکانی به کتابخانه اختصاص داده شده است و اینکه می توان از راههای متفاوت مجموعه کتابخانه مسجد را تغذیه کرد، نبود یا کمبود دو عامل از سه عامل برای کتابخانه زنده فراهم آورده است، آنچه که باید در باره آن تلاش کرد بکارگیری فردی است که کتابخانه مسجد را فعال نگهدارد، یا تلاش برای ایجاد انگیزه در جوانان دیگر برای کار در کتابخانه های مساجد است. مورد اخیر می تواند با ایجاد انجمن کتابداران کتابخانه های مساجد و حمایت سازمانهای فرهنگی و مقامات فرهنگی از این انجمن به نتیجه ای مطلوب منجر شود. به ویژه اگر زمینه مساعدت مالی افراد و سازمانها برای تقویت کتابخانه های مساجد فراهم آورده شود. مثالی قابل توجه در این مورد کتابخانه هایی است که آستان قدس رضوی در چند مسجد شهر مشهد مانند کتابخانه مسجد امام صادق (ع) در خیابان دانشگاه مورد حمایت قرار

..... کتابخانه های خراسان در سال ۱۳۷۷

داده است. کتابخانه مسجد قبا، کتابخانه بزرگ امام رضا (ع)، کتابخانه مسجد زینبیه و کتابخانه مسجد محمدیه از جمله کتابخانه هایی هستند که زیر چتر حمایتی آستان قدس رضوی قرار گرفته اند و میروند تا به نمونه هایی قابل قبول از کتابخانه های عمومی تبدیل شوند. تلاش مقامات فرهنگی استان و تلاش شورای شهر مشهد و شورای شهر سایر شهرهای خراسان می تواند به شکوفا شدن کتابخانه های مساجد یاری رساند.

همین مورد در باره کتابخانه های آموزشگاهی نیز صادق است با این تفاوت که کتابخانه های آموزشگاهی بیش از سایر کتابخانه از نبود مکان مناسب برای کتابخانه رنج می برند. افزودن معیار کتابخانه ای مطلوب برای صدور مجوز برای آموزشگاههای غیر انتفاعی و آموزشگاههایی که با عناوین خاص خود را مکانی مناسبتر از دیگر آموزشگاهها معرفی می کنند، می تواند هم به رواج کتابخانه در آموزشگاه و هم به فراهم آوردن الگوی کتابخانه ای مناسب برای آموزشگاهها موثر باشد. حمایت افراد و سازمانها فرهنگی و غیر فرهنگی از این گونه کتابخانه ها نیز می تواند موثر واقع شود. کتابخانه نیلوفر یاحقی در مدرسه راهنمایی حضرت زینب (س) و کتابخانه دبیرستان امام رضا (ع) وابسته به آستان قدس رضوی و کتابخانه آموزشگاه شبانه روزی عبدالله رضوی وابسته به اداره اوقاف نمونه هایی از اینگونه کتابخانه هاست.

داده های ارائه شده برای کتابخانه های مدارس علمیه نیز متضمن مشکلات زیاد در اینگونه کتابخانه هاست. در عین حال برخی از این کتابخانه ها از چنان موقعیتی برخوردار است که می تواند الگوی سایر کتابخانه های مدارس علمیه باشد. کتابخانه آیت الله مطهری، کتابخانه آیت الله خویی و کتابخانه مدرسه نواب در مشهد نمونه هایی از اینگونه کتابخانه ها هستند که می توانند مورد استفاده افرادی غیر از مراجعان اصلی به مدرسه علمیه قرار گیرند.

کمبود کتابدار تحصیل کرده همراه با محدودیت فضای کتابخانه در کتابخانه های دانشگاهی، دو مشکل اساسی است که باید به فوریت برای رفع آنها اقدام کرد. متأسفانه در هیچ یک از انواع دانشگاههای موجود در خراسان کتابخانه مرکزی به معنای واقعی خود وجود ندارد. کتابخانه ها اکثراً یا بسیار کوچک هستند - کتابخانه های دانشگاه پیام نور و برخی کتابخانه های دانشگاه آزاد اسلامی - یا مجموعه آنها حجیم تر از فضای کتابخانه است - کتابخانه های دانشگاه فردوسی. یک مقایسه ساده

بین فضاها، مجموعه ها و نیروهای انسانی تحصیل کرده کتابخانه های دانشگاه های خراسان با دانشگاه های همپراز آنها در اهواز، شیراز و اصفهان ضعف کتابخانه های دانشگاهی خراسان را آشکارتر می سازد. بکارگیری کتابدار تحصیل کرده برای اداره کتابخانه های دانشگاهی خراسان از اولویت اول برخوردار است. مقایسه ای سرانگشتی بین تعداد فارغ التحصیلان رشته کتابداری در دانشگاه های خراسان و تعداد کارکنان کتابخانه های دانشگاهی خراسان که دارای تحصیلات کاردانی یا کارشناسی کتابداری هستند توجه اندک گذشتگان را به جذب نیروهایی که خود تربیت کرده اند آشکار می سازد.

رشد دانش در خراسان باتواناییهای اطلاعاتی کتابخانه های دانشگاهی و تواناییهای اطلاعاتی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در ارتباط تنگاتنگ است و این کتابخانه ها نمی توانند بدون بهره گیری از مدیران و کارکنان رده بالای اطلاع رسانی به جایگاه ملی و جهانی که می باید دست یابند. چون کتابداری و اطلاع رسانی و کتابخانه ها از استقلال سستی محلی خود خارج شده و به جزئی از کل مجموعه دانش جهانی تبدیل می شوند، می باید برای تاثیرگذاری بر دانش محلی، منطقه ای و جهانی توان مدیریتی، اداری، امکانات و مجموعه های خود را با معیارهایی جهانی هماهنگ سازیم.